

ปฏิทินวัฒนธรรม: เครื่องมือในการฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรม

ดร. มยุรี ถาวรพัฒน์

ศูนย์ศึกษาและฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมในภาวะวิกฤต

ถ้าพูดถึงปฏิทินคุณคงจะนึกถึงแผ่นกระดาษที่มีชื่อเดือน ชื่อวันในรอบสัปดาห์และตัวเลขที่เป็นแถวเรียงกันบรรจุอยู่ในกรอบสี่เหลี่ยมบ้าง ไม่อยู่ในกรอบบ้าง อาจจะมีตัวหนังสือที่บอกวันสำคัญนิดหน่อย ปฏิทินเป็นสิ่งที่บอกความเคลื่อนไหวของวันเวลา

คำว่า “ปฏิทิน” มาจากภาษาบาลี บัญญัติไว้เพื่อให้มีความหมายว่า แบบสำหรับดูวันเดือนปีซึ่งที่มีมาเขียนได้หลายคำทั้ง ประดิทิน ประนิทิน ฯลฯ การพิมพ์ปฏิทินของไทยมีขึ้นครั้งแรกในปลายสมัยรัชกาลที่ 3 จากนั้นมาในสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงโปรดฯ ให้พิมพ์ปฏิทินภาษาไทย ภายหลังจากที่หมอบรัดเลย์จัดพิมพ์ขึ้นครั้งแรก

ปฏิทินนอกจากจะบอกความเคลื่อนไหวของวันเวลาแล้ว ยังสามารถนำมาปรับใช้กับการบันทึกเรื่องราวทางวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ได้ด้วย

ปฏิทินวัฒนธรรมคืออะไร?

ปฏิทินวัฒนธรรม คือ เครื่องมือที่ช่วยในการเรียนรู้วิถีชีวิตตลอดจนสภาพสิ่งแวดล้อมของชุมชนว่าในแต่ละปี แต่ละเดือน หรือในแต่ละวัน ชุมชนมีกิจกรรมอะไรกันบ้าง และสิ่งที่เกิดขึ้นเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันอย่างไร ทั้งด้านการประกอบอาชีพต่างๆ ซึ่งในแต่ละชุมชนก็มีวิถีชีวิตที่แตกต่างกันออกไป เช่น ชุมชนต้องมีอาชีพทำไร่ข้าว ไร่อ้อย วิถีชีวิตก็จะผูกพันกับการทำไร่ข้าว และไร่อ้อย และด้านประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ ของชุมชน เช่น ประเพณีเลี้ยงผีบ้าน ประเพณีวันสงกรานต์ กลุ่มบรูอาศัยอยู่ใกล้แม่น้ำโขง วิถีชีวิตก็จะผูกพันกับสายน้ำ เป็นต้น

ปฏิทินวัฒนธรรมต่างจากปฏิทินทั่วไปอย่างไร

ไม่มีตัวเลขบ่งบอกวัน บรรจุเรื่องราวทางวัฒนธรรม วิถีชีวิต ซึ่งอาจจะบ่งบอกจนถึงระดับวันหรือไม่ ขึ้นอยู่กับระบบของกลุ่มชาติพันธุ์นั้น

นิยมทำแบบขนาดใหญ่ เพื่อให้คนหมู่มากได้ดูร่วมกัน

ปฏิทินวัฒนธรรมจะมีข้อมูลอะไร?

ข้อมูลที่สามารถปรากฏบน ปฏิทินวัฒนธรรม ได้ เช่น กิจกรรมต่างๆ ตามหลักศาสนาและความเชื่อ อาชีพและการทำมาหากิน พืชหรือสัตว์ที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้นๆ

ปฏิทินวัฒนธรรมมีประโยชน์อย่างไร?

ปฏิทินวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากสำหรับการกำหนดวันเวลาสำหรับการประกอบกิจกรรมร่วมกัน ถ้ามองในแง่ของการทำงานร่วมกันระหว่างคนต่างชาติพันธุ์ ยิ่งจะเป็นประโยชน์มากขึ้น ดังนี้

สำหรับคนนอกชุมชน

1. เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจในวิถีชีวิต และรู้จักจังหวะชีวิตของชุมชน
2. ถ้ารู้จักจังหวะชีวิตของชุมชน เป็นจุดเริ่มของการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน
3. ช่วยในการวางแผนการทำงานร่วมกับชุมชน สามารถปฏิบัติงานได้อย่างเหมาะสมและถูกจังหวะเวลา เนื่องจากการทำงานกับคนในสังคมชนบท พวกเขาจะไม่ถือเรื่องเวลาตามนาฬิกาหรือปฏิทินอย่างคนในเมือง พวกเขาจะสนใจว่าวันนี้จะเป็นวันจันทร์ วันอังคาร หรือวันเสาร์ อาทิตย์ แต่พวกเขาจะยึดเรื่องเวลาในการทำมาหากินหรือยึดถือเวลาปฏิบัติเกี่ยวกับความเชื่อ พิธีกรรมเป็นสำคัญ

สำหรับคนในชุมชน

1. ช่วยในการวางแผนการทำงานที่นอกเหนือจากงานประจำ
2. เพื่อใช้เป็นแนวทางในการเขียน หรือบันทึกเรื่องราว เพราะการบันทึกสิ่งที่เห็นด้วยตา และได้ยินกับหู จะทำให้เกิดความแม่นยำและถูกต้อง

ปฏิทินวัฒนธรรมทำอย่างไร

ต่างกลุ่มชาติพันธุ์ ต่างพื้นที่ ต่างวัฒนธรรม จุดเริ่มต้นของกระบวนการคิดทำปฏิทินวัฒนธรรมก็ต่างกัน บางพื้นที่สามารถเริ่มด้วยลำดับของเดือนในรอบปี แล้วก็สืบค้นต่อว่า ในเดือนไหนมีประเพณี พิธีกรรมอะไร หรือมีการประกอบอาชีพอะไร บางกลุ่มชาติพันธุ์ที่ไม่เข้าใจระบบการนับวันเวลาแบบเป็นเดือน เป็นปี การสืบค้นข้อมูลก็ต้องเริ่มจากฤดูกาล ซึ่งเป็นสิ่งที่พวกเขาใกล้ชิดและสัมผัสได้

จากประสบการณ์ของผู้เขียนที่มีโอกาสได้ร่วมทำปฏิทินวัฒนธรรมกับกลุ่มชาติพันธุ์มาหลายกลุ่ม อาทิ กลุ่มของ กลุ่มก้อง (ละว้า) กลุ่มญ้อกร เป็นต้น พบว่า ในการทำปฏิทินวัฒนธรรมนั้น ผู้ที่ทำได้ต้องเป็นผู้ที่รู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมนั้นๆ เป็นอย่างดี หรือเป็นเจ้าของวัฒนธรรมยิ่งดี เพราะระหว่างที่ทำปฏิทินผู้ทำจะเกิดความคิดเชื่อมโยงถึงเรื่องราว เหตุการณ์ สิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้องซึ่งอาจจะเป็นคน สัตว์ หรือพืชก็ได้ ถ้าคนนอก

วัฒนธรรมมาศึกษาจะให้เห็น โลกทัศน์ของคนในวัฒนธรรมนั้นๆ ผู้เขียนจะขอยกตัวอย่างการร่วมทำปฏิทินวัฒนธรรมกับกลุ่มมลาบริพอเป็นสังเขป ดังนี้

ผู้เขียนเริ่มจากการชวนชาวมลาบริคิดว่าในรอบ 1 ปี ชาวมลาบริทำอะไรกันบ้าง โดยเริ่มจากเดือนที่ 1 2 3 หรือตามเดือนสากล คือ มกราคม กุมภาพันธ์ มีนาคม ตามลำดับ ชาวมลาบริแสดงลีลาต่างๆ ผู้เขียนก็พยายามถามถึงเรื่อง การทำมาหากิน ประเพณี พิธีกรรม ซึ่งสอดคล้องกับวันเวลา **วิธีการนี้อาจจะใช้กับกลุ่มอื่นได้ แต่วิธีการนี้ใช้กับกลุ่มมลาบริไม่ได้** เนื่องจากพื้นฐานการดำรงชีวิตต่างจากกลุ่มอื่นๆ ผู้เขียนก็ไม่ละความพยายามถามต่อว่าตอนนี้ หน้าอะไร ชักได้ผล เพราะเริ่มมีการโต้ตอบจากชาวมลาบริว่า เป็น ญามก้าด (หน้าหนาว) ผู้เขียนถามต่อไปอีกว่า แล้วมีญาม (ฤดู) อะไรอีก ชาวมลาบริสามารถตอบได้ บรรยากาศชักเริ่มสนุกเมื่อชาวมลาบริเริ่มเข้าใจวิธีการสืบค้นข้อมูลที่สามารถนำมาทำปฏิทินวัฒนธรรมได้

เอาละ หลังจากที่ได้อุตุกาลของชาวมลาบริว่า มี 3 ฤดูกาลแล้ว ผู้เขียนก็ชวนชาวมลาบริคิดต่อว่า ตอนนี้เป็นฤดูหนาว (ญาม...) ชาวมลาบริทำอะไรกันบ้าง คำตอบก็คือ หักข้าวโพด รับจ้างเกี่ยวข้าว ซึ่งเป็นอาชีพหรือกิจกรรมใหม่ที่ชาวมลาบริได้เรียนรู้จากกลุ่มชาติพันธุ์ข้างเคียง ผู้เขียนก็ถามต่อไปอีกว่า “แล้วในอดีตชาวมลาบริทำอะไรกันฤดูหนาว” มีเสียงจากชาวมลาบริตอบว่า “ผิงไฟ” ผู้เขียนถามต่อ “เออ! แล้วหน้านี้มีอะไรกันล่ะ” ตอนนี้ละคำตอบออกมามากมาย แล้วมีพีชอะไรที่ออกดอก ออกผลในญามนี้ เมื่อถูกถามจากสิ่งที่ใกล้ตัวและเห็นเป็นรูปธรรม ชาวมลาบริก็สามารถคิดและตอบได้ มาถึงตอนนี้ชาวมลาบริสามารถเชื่อมต่อไปฤดูกาลอื่นได้ว่า มีเหตุการณ์อะไร และพวกเขาทำอะไรกัน ข้อมูลเหล่านี้สามารถนำมาทำปฏิทินวัฒนธรรมของชาวมลาบริได้

อย่างไรก็ตามกลุ่มมลาบริ ก็มีวิธีการดูเวลาโดยอาศัยจากปรากฏการณ์ธรรมชาติเป็นหลัก ถ้าท่านใดสนใจว่าอาจจะศึกษาจากข้อมูลและเทียบเคียงกับวัน เดือน ปีสากลได้อย่างไม่ยากนัก

ปฏิทินวัฒนธรรมมีรูปแบบอย่างไร

อาจจะใช้เป็นรูปวงกลม หรือทำเป็นตารางก็ได้ แต่ในรูปของทรงกลมถึงแม้ว่าจะทำยากกว่าแบบตาราง แต่สามารถบรรจุรายละเอียดได้มากกว่า และที่สำคัญเจ้าของวัฒนธรรมชอบแบบวงกลมมากกว่า ซึ่งมีการกำหนดฤดูกาล เดือนต่างๆในรอบปี กิจกรรมและอาชีพสำคัญของชุมชน โดยมีการแบ่งเนื้อหา ดังนี้

วงนอกสุดจะเป็นชื่อเดือนที่เป็นภาษาไทยมาตรฐาน และเทียบเคียงได้กับเดือนสากล

วงถัดมาที่เขียนด้วยหมึกสีดำ เป็นการบ่งบอกกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินผสมกับกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับประเพณีวัฒนธรรมตามความเชื่อและตามหลักพุทธศาสนา

วงถัดมาที่เขียนด้วยหมึกสีแดง บอกถึงภูมิอากาศและปริมาณน้ำตามธรรมชาติ

วงถัดมาที่เขียนด้วยตัวเลขสีดำ เป็นการนับเดือนทางจันทรคติ

วงในสุดจะบอกถึงฤดูกาลต่างๆ

ตัวอย่างปฏิทินวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในประเทศไทย

๒ ปฏิทินวัฒนธรรมของกลุ่มก๋อง จ.สุพรรณบุรี

๓ ปฏิทินวัฒนธรรมของกลุ่มไทดำ จ.เลย

ปฏิทินวัฒนธรรมใช้เป็นเครื่องมือในการฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมได้อย่างไร ?

ถ้าเราพิจารณารายละเอียดในปฏิทินของแต่ละชนเผ่าหรือชาติพันธุ์ เราก็จะเห็นความเหมือนและความต่างกันของวิถีชีวิตของผู้คน อาทิ กลุ่มชนที่นับถือศาสนาพุทธ ก็จะมีการกำหนดกิจกรรมทางศาสนาไว้ในแต่ละเดือนเหมือนกัน ส่วนกลุ่มคนที่มีความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ ก็จะใส่ชื่องานประเพณีหรือพิธีกรรมลงบนปฏิทินนั้น

นอกจากนี้เรายังได้เห็นวิถีชีวิตด้านการทำมาหากินของกลุ่มชนต่างๆ ตามบริบทพื้นที่ เช่น กลุ่มที่อยู่ใกล้น้ำ ก็จะมีอาชีพ ประมง กลุ่มที่อยู่ใกล้ป่าเขา ก็จะมีอาชีพทำไร่ หางของป่า เป็นต้น

ส่วนการเรียนรู้ของเจ้าของวัฒนธรรมก็คือ หลังจากที่ไล่เรียงกิจกรรมในแต่ละเดือนตามรอบปี เห็นว่ามีบางสิ่งบางอย่างเลือนหายไป ขณะเดียวกันก็มีสิ่งใหม่เกิดขึ้นมาในวัฒนธรรมของตน ทำให้มีโอกาสดำหนดคิดถึงเรื่องเก่าๆ ขณะที่ยังเยาว์วัย เกิดความตระหนักในองค์ความรู้และสิ่งแวดล้อมของบรรพชน จนนำไปสู่การฟื้นคืนสภาพแวดล้อม ศิลปวัฒนธรรมตลอดจนภาษาอีกด้วย

เนื้อหาที่ปรากฏบนปฏิทินวัฒนธรรมนี้ ชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องสามารถนำมาใช้เพื่อสืบค้นความรู้เพิ่มเติม สำหรับการนำไปใช้ประโยชน์ในมุมต่างๆ เช่น นำไปกำหนดเป็นหน่วยในการหลักสูตรการเรียนการสอน นำไปวางแผนเรื่องเศรษฐกิจชุมชน เป็นต้น

หน่วยการเรียนรู้รายสัปดาห์ของชั้นอนุบาล ๑ โรงเรียนพ่อดวงอุปถัมภ์ ๑๐ อ.แม่สะเรียง จ.แม่ฮ่องสอน

อย่างไรก็ตาม การได้มาซึ่งเนื้อหาข้างต้น จะได้มาจากการคุยกัน และการจดบันทึก กิจกรรมบางอย่างต้องใช้คำอธิบายเป็นภาษาท้องถิ่น จึงจะกระชับ ชัดเจน และถึงใจผู้เป็นเจ้าของภาษา ซึ่งปฏิทินวัฒนธรรมมีส่วนในการปลูกกระแสให้เกิดการนึกคิด ติดตาม และหาข้อมูลเพิ่มเติม นับเป็นก้าวหนึ่งของการฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรม

๕